

כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס נט
מרחשון תשפ"ה

בס"ד

‘ועד טוב’ הינה חבורת לומדים שנפגשת מפעם לפעם ללבן סוגיא למדנית, לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו. במיפגש המשותף מתלבנים הדברים ב’מלחמתה של תורה’.

הרמ"א בהקדמתו לספרו תורת חטאת כתב שלא התיר מחמת צורך או פסידא, רק בדבר שהינו מותר על פי דין והחמירו בו קדמונים. ולקמן נדון ב"שעת הדחק" כטעם להיתר.

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו:

הרב יגאל בלאייש
הרב נח ליפשיץ
הרב יצחק קראוס

תוכן העניינים:

- 4 - כדאי הוא ר' אליעזר / כדאי הוא ר' שמעון / כדאי הוא רבי פלוני
- 7 - ההסתמכות בשעת הדחק - האם מחייבת הבנת סברתו של היחיד
- 8 - להקל במעשה שבת כדעה החולקת
- 10 - התנו מעיקרא שיש להקל בשעת הדחק
- 12 - שמא הוצרך להן שעה/ מזכירין דברי היחיד
- 13 - כשהדיין סובר כנגד הרבים / יודע להכריע כיחיד
- 18 - מדוע ניתן להקל בשעת הדחק
- 20 - גבולות ההיתר / בדאורייתא

כדאי הוא ר' אליעזר / כדאי הוא ר' שמעון / כדאי הוא רבי פלוני

א. "כדאי הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק"¹ (ברכות ט. ², שבת מה³).

¹ אכל"מ מה היא הגדרת דחק והאם קשור בהכרח להפסד ממון, ועיין שו"ת הרשב"א ח"א סימן רנ"ג. ובשו"ת אג"מ או"ח חלק א' סימן נ"א דן מקום בו יש צריך לבנות מקוה והמקום היחיד שניתן לבנות בו הוא עזרת נשים של בית הכנסת וכתב: "ועוד יש להחזיר בשעת הדחק כזה באם ימכרו אף בלא ד' טובי העיר במעמד אנשי העיר סתם, דיש לסמוך אר' יהודה במגילה דף כ"ז דסובר מוכרין אותה לשם חצר והלוקח מה שירצה יעשה דכיון דלא איפסק בגמ' הלכה כחכמים בפירוש רק משום שהלכה כרבים כדאי הוא היחיד לסמוך עליו בשעת הדחק באיסור דרבנן כמפורש בש"ך יו"ד ס"ס רמ"ב בהנהגות הוראת או"ח. ואין לומר דהפסק שבפוסקים הוא כאיפסק בפירוש דהא הפוסקים לא הכריעו מצד עצמם שהלכה כחכמים דאין להם כח להכריע בין התנאים והאמוראים רק שהעתיקו הדין כחכמים מהכלל הלכה כרבים. ול"ד לנפסק בגמ' בפירוש שהתם הכריעו חכמי הגמ' שדברי השני אינם כלום ואין לסמוך עליו אף במקום הדחק אבל פסקי הגאונים במחלוקת חכמי הגמ' אינם הכרעה והוא כלא איתמר הלכתא רק מצד שהלכה כרבים פסקו שמצד זה הא יש לסמוך על היחיד בשעת הדחק. וכמפורש היתר כזה בט"ז יו"ד סי' רצ"ג לענין חדש, והש"ך בנקה"כ לא פליג עליה אלא משום דהוא סובר דרק באיסור דרבנן סומכין על היחיד בשעה"ד אבל באיסור דרבנן מודה, כמפורש בדבריו בהנהגות או"ח. ומדובר על 'דחק' שאין בו הפסד כספי.

האם אירוח אצל אדם אחר שמיקל בדבר בו המתארח מחמיר נחשב גם כן "שעת הדחק" ? במוריה תנ"ז, תשפ"ג כתב הרב יצחק מרדכי רובין: "ויש לעיין במי שמקפיד לקדש על מיץ ענבים שלא עירבו בו מים ומתארח אצל בעל הבית שמקדש על מיץ ענבים שמעורב בו מים, האם יצא ידי חובת קידוש, דלכאורה הוי כמי ששמע קידוש ממי שקידש על מים, שדינו שצריך לחזור ולקדש על היין [עיין שו"ע סי' רע"א סט"ו ובמשנ"ב שם] וצ"ע שם לדברי הביאור הלכה רצ"ו ב' לגבי מקום שבמדיילים בו על שכן ואין מקפידים על איסור חדש, האם יוצא ידי חובתו (שאם האורח סובר שזה איסור מדינא לא יצא יד"ח). והסיק מדבריו: "יש לעיין איך יתנהג אדם כאשר הוא מתארח אצל בעל הבית שמקדש על מיץ ענבים מסוג זה [שלדעת כמה מגדולי ההוראה יש לברך עליו שהנ"ב], ומה יעשה בשעת דחק, ... דבנידון זה עסקינן בשינוי הנהגות הנוגע לאיסור ואינו חומרא בעלמא, וגם אינו שייך לדיני מקום שנהגו, אלא הוא מחלוקת בהלכה. ואפשר שיש לדון ולומר בכל כעין זה דכדאי לסמוך על המיקל בענין זה בשעת הדחק, ובפרט שהנידון הוא במילתא דסברא ואין לומר בזה דאיתמר הילכתא כמאן, והוא על פי מה דאיתא בגמ' נדה דף ו' ע"ב דכדאי הוא רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק, ומבואר בסוגיית הגמ' שם דהני מילי במילתא דלא איתמר להדיא דהלכה כדברי הרבים, אלא דנקטין בעלמא דיחיד ורבים הלכה כרבים. ועיין בדברי הש"ך סוף יו"ד סי' רמ"ב בכללי הוראת איסור והיתר, שבאיסור דרבנן אפשר לסמוך על היחיד בשעת הדחק. וא"כ גם בהנ"ל י"ל דאף למאן דסבר שאין יוצאים ידי חובת קידוש במיץ ענבים שמעורב בתוכו מים, מ"מ בשעת דחק כאשר מתארח אצל מי שמקדש על מיץ ענבים מסוג זה, ויש חשש של פגיעה ועלבון, יוכל סמוך על הדעות הסוברות דמיץ ענבים זה כשר לברכה".

² גמ' ברכות ט: "דההוא זוגא דרבנן דאשתכור בהלולא דבריה דרבי יהושע בן לוי, אתו לקמיה דרבי יהושע בן לוי, אמר: כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק". והשאלה היתה לגבי זמן ק"ש וסמכו על ר' שמעון כדי לא לבטל המצוה. אמנם במקרה זה אין צד של "הפסד" - כלומר הקריאה שמועילה רק לפי שיטת ר' שמעון איננה פוגעת באיסור לשיטה החולקת.

³ גמ' שבת דף מה: "והא בעו מיניה דרב, מהו לטלטולי שרגא דחנוכתא מקמי חברי בשבתא? ואמר לה: שפיר דמי, שעת הדחק שאני. דהא אמרו ליה רב כהנא ורב אשי לרב: הכי הלכתא? אמר להו: כדי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק". כלומר סמכו על ר' שמעון במקום שיש סכנה מהשלטון. וכתב הריטב"ב: "והלשון מוכיח שאינה סכנת נפשות אלא סכנת ממון או צער הגוף". ומ"מ האיסור המדובר הינו טלטול מוקצה (בהנחה שאין בטלטול הנר חשש כיבוי).

גיטין יט.⁴ וכן "כדאי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק"

(עירובין מו.⁶ נדה ו:⁷, נדה ט'⁸).

⁴ במשנה בגיטין יז. : "נכתב ביום ונחתם ביום, כלילה ונחתם כלילה, כלילה ונחתם ביום - כשר. ביום ונחתם כלילה פסול, רבי שמעון מכשיר, שהיה רבי שמעון אומר, כל הגיטין שנכתבו ביום ונחתמו כלילה - פסולין, חוץ מגיטין נשים". ובגמ' שם בדף יח: - יט: "ההוא דאמר להו לעשרה כתבו גט לאשתי, חתום בי תרי מינייהו ביומיה ואינך מכאן ועד עשרה ימים, אתא לקמיה דרבי יהושע בן לוי, אמר ליה, כדאי הוא ר"ש לסמוך עליו בשעת הדחק". ופירש"י בד"ה "לסמוך עליו": "שהלך זה לדרכו או ניסת כבר בנט זה". - ולפנינו דיון על היתר אשת איסור תורה, אמנם עיין במפרשים שכתובת זמן הינה דין דרבנן, וא"כ זמני החתימות הינם דין דרבנן ולא דין תורה, ועיין לקמן הערה 33.

⁵ ומצאנו עוד סמיכה על ר' שמעון בפסחים נא. : "דאמר רבה בר בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר, פעם אחת נכנסתי אחר רבי שמעון בן רבי יוסי בן לקוניא לגינה ונטל ספיחי כרוב ואכל ונתן לי, ואמר לי, בני בפני אכול שלא בפני לא תאכל, אני שראיתי את רבי שמעון בן יוחי שאכל כדי הוא רבי שמעון בן יוחי לסמוך עליו בפניו ושלא בפניו, אתה בפני אכול שלא בפני לא תאכל".

⁶ המעשה בגמ' במסכת נדה לקמן בהערה הבאה. ובגמ' בעירובין מו. הובאו דברי הגמ' בנדה כחלק מדיון האם בעירובין סומכים על יחיד במקום רבים וכו', ומוכח מהגמ' שלמרות שהמעשה של רבי הוא "לאחר מעשה" נוכל להסיק ממנו מסקנה כללית גם להנהגה לכתחילה בשעת הדחק. וע"ע סוכה לה: שהיו מורישין לולביהן לבניהם ואמרו שם שאין שעת הדחק ראייה (להיתר יבשים), ויל"ע האם שם התירו מחמת דעתו של ר' יהודה או שמעיקרא לא אסור יבש בשעת הדחק.

⁷ במשנה נדה דף ז: "רבי אליעזר אומר, כל אשה שעברו עליה שלש עונות - דיה שעתה" (פירוש, אם לא ראתה במשך שלש עונות - אינה צריכה לחשוש למפרע לטומאתה). ובגמ' בדף ו-ו: : "ת"ש, מעשה ועשה רבי כר", לאחר שנוכח אמר: כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק. והיוני בה: מאי לאחר שנוכח? אילימא לאחר שנוכח דאין הלכה כרבי אליעזר אלא כרבנן, בשעת הדחק היכי עביד כותיה? אלא - (לא) דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, וכיון שנוכח - דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה, אמר כדי הוא רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. אי אמרת בשלמא לתרומה - היינו דהוא תרומה בימי רבי, אלא אי אמרת לקדש - קדש בימי רבי מי הוא? כדעולא, דאמר עולא: חבריא מדרבן בגלילא; הכא נמי בימי רבי". ונמצא ששעת הדחק האמורה כאן, איננה עצם המעשה אלא עצם הפסיקה של רבי שפסק כר' אלעזר (שלא זכר שאין הלכה כמותו) ולאחר מעשה נחשב הדבר "שעת הדחק". ועיין בהערה הקודמת.

האם מדובר להקל בשעת הדחק גם באיסור תורה? עיין לקמן אות יג, בשיטת הש"ך שמדובר בדין דרבנן.

⁸ עיין בהערה הקודמת בשיטת ר' אליעזר ובגמ' בנדה דף ט. : "ר"א אומר, כל אשה שעברו עליה וכו': תניא, אמר להם רבי אליעזר לחכמים: מעשה בריבה אחת בהיתלו שהפסיקה שלש עונות, ובא מעשה לפני חכמים ואמרו דיה שעתה. אמרו לו: אין שעת הדחק ראייה. מאי שעת הדחק? איכא דאמרי: שני בצורת הוו, איכא דאמרי: טהרות אפי' לעבידא, וחשו רבנן להפסד דטהרות". כלומר הקילו בדינו טומאה בשעת הדחק כשיטת ר"א (ובהמשך מובא שם המעשה שבהערה הקודמת).

⁹ גמ' סוכה לד: : "אמר רבי יהודה אמר שמואל הלכה כרבי טרפון ואדוא לטעמיה דאמר להו שמואל להנהו דמזבני אשו וזבינו ואי לא דרישנא לכו כרבי טרפון מאי טעמא אילימא משום דמיקל ולידרוש להו כרבי עקיבא דמיקל טפי תלתא קטומי שכחי חד ולא קטום לא שכחי". ויל"ע האם שיטתו כמיקל או רק מחמת העלאת המחיר היה מורה כמותו או שבפועל לא היה מורה רק הפחית אותם בכך. ובגמ' דף ל: : "ואדא שמואל לטעמיה דאמר שמואל להנהו דמזבני כנדי אשו זביני אכנדיכי ואי לא דרישנא לכו כרבי שמעון ולידרוש להו דהא שמואל כרבי שמעון סבירא ליה אתריה דרב הוה". ועי"ש בתוס' סוכה לד: ד"ה "ולדרוש" ובמפרשים, האם זו שיטתו או רק אמר כן כדי שיוזילו את המחיר.

בסוגיות הגמ' בעירובין ובנדה (בשני המקומות), נאמר שניתן לסמוך על ר"א בשעת הדחק היכא שלא איתמר הלכתא במפורש ומדובר במחלוקת בין חכמים (רבים) לר' אליעזר (יחיד) והכלל שהוא שהלכה כרבים, אבל בשעת הדחק כדאי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו¹⁰. אמנם בסוגיות הגמ' הסומכות על ר' שמעון בעת הדחק, לא נאמר במפורש תנאי זה המגביל את הסתמכות רק למקרה בו לא נאמרה הלכתא מפורשת.

ועוד שלכאורה היה מקום לומר שרק על חכמים אלו ניתן לסמוך בשעת הדחק ולא על שאר החכמים, שרק הם הוזכרו בשמותיהם¹¹. אולם בתשובת הרשב"א חלק א' סימן רנ"ג מוכח שאין לחלק בין ר"א ור"ש לשאר החכמים, וגם שנאמר הדבר רק כאשר לא איתמר הלכתא¹²:

¹⁰ ועיין שו"ת הרשב"א ח"א סימן רנ"ג חלק ב' סימן שכ"ב, פלפול בהוראת איסור והיתר לש"ך ביו"ד סו"ס רמ"ב לגבי מחלוקת בין קטן לגדול וכו', ועיין רמ"א חו"מ כ"ה סעיף ב'.

¹¹ עיין אנציקלופדיה לתארי כבוד בישראל חלק ג' ערך "כדאי לסמוך עליו" ובהערה 1 בסיום הדברים ועיין בהערות לעיל במעשים לגביהם נאמר שכדאי לסמוך בשעת הדחק, ומדובר אף בהיתר אשת איש ובדיני טומאה וטהרה. ואמנם התנאי הוא שלא איתמר הלכתא וכו' כמבואר כאן ברשב"א. ולפי"ז בכל מקום בו נמצא בדברי הפוסקים שמקילים בשעת הדחק, יש לומר שנקטו שבהלכה זו שלפניהם לא היתה הכרעה מפורשת כרבים (ויל"ע במקרים של מחלוקת יחיד מול יחיד והוכרע כיחיד, האם נוכל להקל בשעת הדחק כיון שלא רבים חולקים עליו, וצ"ע).

¹² ובמשנה בברכות כו. : "תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר, עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב". ובגמ' ב"ב כז. : "השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד". ומשמע, שלא דוקא בשעת הדחק, ויש להגדיר את ההבדל בין הסוגיות והאם החולקים על ר' יהודה הם רבים או ת"ק.

ומה שאמרת הלכה למעשה בדברים שהן במחלוקת בין חכמי הפוסקים שזה אוסר וזה מתיר. נאמר כדאי הוא פלוני המיקל לסמוך עליו? ... תשובה תחלת כל דבר אומר שאין אומרים כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בזמן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין... וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אלא אם כן שעת הדחק שיש בו הפסד מרובה או כיוצא בזה. וכמו שאמרו בפ' קמא דנדה (דף ט ב) ועשה רבי כרבי אלעזר... דלא איתמר לא הלכתא כמר ולא הלכתא כמר¹³...

כלומר, לפנינו דין כללי המאפשר (לסמוך על ר' פלוני בשעת הדחק) ואינו דין יחודי רק ביחס לר"ש ור"א, וזאת במקרה בו לא נפסקה הלכתא מפורשת¹⁴.

ההסתמכות בשעת הדחק – האם מחייבת הבנת סברתו של היחיד

ב. מי יכול לסמוך על היחיד בשעת הדחק:

❖ האם הרבים החולקים על היחיד וסוברים שדעתו אינה נכונה יכולים אף הם להסתמך עליו בשעת הדחק? האם אחרים שאינם בעלי המחלוקת אבל מסכימים בסברא עם האוסרים יכולים להסתמך על

¹³ עיין חזו"א יו"ד סימן ק"נ אות ג' ואילך בביאור שיטת הרשב"א (ושם גורס גירסא אחרת ברשב"א כיון שנראה "דנשמטו כאן בהעתקה", עי"ש).

¹⁴ עיין ב"מ נט: במעשה של תנורו של עכנאי שר"א טיהר וחכמים אסרו, ובסיום הויכוח: "אמרו אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש ונמנו עליו וברכוהו". ויש לעיין האם לאחר שנידו את ר' אליעזר, ויבוא מעשה של 'שעת הדחק' יוכלו לסמוך על דבריו? ומסתבר שלא כיון ששם מפורש: "תנא באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו...". כלומר היתה להם סברא והוכחה לדחות את שיטת ר"א, וזאת בניגוד למציאות של "לא איתמר הלכתא" בה ההכרעה כדברי הרוב איננה מחמת דחיית סברת היחיד אלא רק מעצם העובדה שלפנינו רוב, ויל"ע בדבר.

המתירים¹⁵ ?

❖ האם האפשרות לסמוך על יחיד בשעת הדחק מחייבת שהמסתמך עליו יבין ויסקים עם סברתו או שגם מי שאינו מבין בסברות החולקים יש לו את הזכות לסמוך על סברת המתירים¹⁶ ?

להקל במעשה שבת כדעה החולקת

ג. הגרז"נ גולדברג זצ"ל (כת"י):

אדם הנוהג כשיטת הרמב"ם ומחמם מרק קר בשבת בבוקר (שיטת הרמב"ם היא שבישול אחר בישול מותר גם בלח) ומארח בביתו מי שנוהג כשיטת השו"ע (שבישול אחר בישול בלח אסור), האם מותר לאורח לאכול מהמרק החם ?

אם נאמר שהנאה ממעשה שבת במקום בו יש מחלוקת מותרת (כלומר אף אם עשה באיסור כיון שיש מחלוקת לא נאסר מעשה שבת כה"ג)¹⁷ - יש להתיר.

¹⁵ בשערי ישר שער ג' פרק ג' ביאר שבאיסור והיתר "לא בעינן הוכחה רק חוק התורה הוא ליזל בתר רובא..." אבל בדיני ממונות "בעינן הוכחה מוסכמת על פי השכל וכל זמן דליכא עדים או ראייה מוכחת על פי שכל, אין להוציא ממון מיד מהוחזק, מחמת דבדיני ממונות גודל כח הזכות של המוחזק ע"פ דרכי השכל, ובאיסורין לא בעינן הוכחה רק חוק התורה הוא ליזל בתר רובא...דרוב של תורה אינו מכריע נגד המוחזק ובדיני ממונות הוא מטעם הוכחה ולא מדיני אחרי רבים להטות... שבדיני נפשות עלינו להתבונן גם על ראיות שכליות..." ועי"ש לגבי הכרעת בית דין. ויש יש השלכה לדבריו לנידון של סמיכה בשעת הדחק באיסורים לעומת ממונות.

¹⁶ ואכמ"ל בטענת "קים ליי".

¹⁷ עיין משנ"ב סימן ש"ח ס"ק ב' שכתב שכל שיש ספק פלוגתא בזה אי הוי בכלל בישול או לאו או בשאר מלאכות כה"ג אין לאסור בדיעבד, שכל האיסור הוא רק מדרבנן שקנסהו וספיקא דרבנן לקולא והפנה שם לפמ"ג ומג"א. ועיין בהרחבה, בילקוט יוסף לסימן ש"ח אות מ"ד (ועיין יבמות יד: וסוכה י: ובריטב"א שם ושם, שאסור להאכיל אדם מאכל שהוא עצמו סובר שהוא אסור, אפילו אם הנותן סובר שהוא מותר).

אבל יש מקום לשאול זאת על בעלי הפלוגתא עצמם או מי ששוכנע מהם שזו הדרך הנכונה בה יש לנהוג ועבורם אין זה ספק. כלומר האם הרשב"א (הסובר שיש לאסור בישול אחר בישול) היה אוכל על שולחנו של הרמב"ם, שהיה מגיש לו מרק שחומם בשבת בבוקר ?

שהרי סברת ההיתר של מעשה שבת במקום שיש מחלוקת יסודה בכך שעבורנו יש ספק וספיקא דרבנן לקולא, אבל לרשב"א עצמו אין ספק, וברור לו שהדבר אסור וא"כ הוא עצמו אסור לו לאכלו מרק זה.

אולם גם אם נגיע למסקנה שמותר (הן למי שעבורו ספק ואפילו לרשב"א עצמו) ברור הדבר שההיתר הוא רק בדיעבד ואסור למתיר או למי שנוהג כמוהו שיחמם עבורו את המרק¹⁸.

¹⁸ בחילוק בין בעלי הפלוגתא עצמם לבין השומעים מהם לעיין במנחת שלמה ח"א סימן מ"ד ד"ה "ומבואר" (וביאור הדברים במאור השבת, ח"א מכתב ג אות ח', ח"ב פניני המאור, מכתבי הגרש"ז אורבך סימן כ"ב). ועיין בחידושי הריטב"א לע"ז דף ז. ובשו"ת מהרלב"ח סימן קכ"א (הו"ד בקצרה בש"ך יו"ד סימן קי"ט ס"ק כ') שדן בחילוק בין מי שנוהג בדבר מסויים מחמת שסובר שכך הוא הדין (שאסור לחבירו לתת לו מאכל זה כשהאסור אינו ניכר ומותר כשאינו ניכר כיון שיכול להבחין בעצמו ולא לקחת) לבין מי שנוהג כך מפאת שכן הוא מנהג בני מקומו (שאסור לחבירו לתת לו מהדבר אפילו אם האיסור ניכר). וע"ע במנחת שלמה חלק ב' סימן ל"ה אות יז, חלק ב-ג' סימן ק' סוף אות ג' כנ"ל במאור השבת וע"ע שבת הלוי חלק א' סימן נ"ג ואג"מ או"ח חלק א' ד"ה "ואף". ועיין בילקוט יוסף (שביעית והלכותיה), פרק ד' הערה ל"ב, עמ' רמ"ה, שדן באמירה לנכרי בבישול אחר בישול בלח והעלה להיתרא מהטעם שהדבר נתון במחלוקת הפוסקים והוה ספיקא דרבנן ולקולא והפנה לב"י בסימן ש"י"ד בדין שבירת מנעול של כלים והפנה לילקוט יוסף (הל' שבת) סימן ש"ז סעיף ו'. ועיין באוצרות הראי"ה, ח"ב עמ' 818 שדן בהליכה אחר רוב פוסקים אבל במקום שניתן לברר יש לברר ולכן מי שיכול לברר עליו לברר ולעשות על פי בירורו אבל מי שאינו בר הכי לברר יכול לסמוך על הרוב, לעי"ש ובהקדמת האג"מ לאו"ח ח"א). ועיין אג"מ או"ח ח"א סימן נ"א, מש"כ לגבי הכרעות הגאונים לעומת הכרעות הגמ' והכרעות הבאות מכל הכלל של הלכה כרבים. וכן מנחת שלמה חלק ב-ג סימן ק' אות ד'

וכתב בספר ארחות מרן (הרב דוד יוסף) חלק ג' עמ' שנ"ז על אביו הגר"ע זצ"ל: "ואזכרה ימים מקדם שבמשך מספר שנים כשהיה אאמור"ר מרן זצוק"ל גר בתל אביב היה מוסר שיעורים בהלכה במוצאי שבת בבית הכנסת לעולי משהד בעיה"ק בני ברק (משנת תש"ל עד שנת תשל"ד) והיה השיעור מתחיל מעט אחר זמן צאת השבת כשיטת רבינו תם והוצרך לצאת מביתו במכונית קודם צאת השבת לשיטת רבינו תם ושאל את נהגו שהיה בן תורה וירא שמים אם נוהג להחמיר כשיטת רבינו תם והשיב לו שאינו נוהג כן וביקש ממנו שיבוא לקחתו במכונית קודם זמן רבינו תם והיה נכנס למכונית קודם זמן צאת השבת כשיטת רבינו תם והיה מבקש מהנהג שיפתח ויסגור עבורו את דלת המכונית מפני החשש שמא תידלק ותכבה מנורה בשעת פתיחת וסגירת הדלת" ועי"ש באריכות.

אם נוכל לדמות בין המקרים, על פי שתי האפשרויות שהעלה הגרז"נ זצ"ל, אין להתיר לרבים החולקים על היחיד להסתמך על דעתו, כיון שאם קיים היתר הוא רק לאחר מעשה ולא לעשות כך מעשה לכתחילה.

אולם יש לעיין האם הדמיון בין המקרים הכרחי, שהרי יתכן שזה עצמו החידוש של "שעת הדחק" שאפילו החולקים עצמם מותר להם להסתמך על דעת המתיר – וע"ע לקמן.

התנו מעיקרא שיש להקל בשעת הדחק

ד. שו"ת רבי עקיבא איגר מהדו"ק סימן קכ"ב:

ולעני"ד לק"מ, דודאי אין שום סברא לחלק בין דחק והפסד מרובה, דלא נתנו חז"ל גזירתם וסייגיהם לשעורין אא"כ איכא עכ"פ דעת יחיד דפליג - דמעיקרא התנו כך בתקנתיהם דבשעת הדחק יש לסמוך על היחיד שהיה דעתו להתיר לגמרי, נוכל לסמוך עליו בשעת הדחק...

בפשטות דבריו תקפים רק לאחרים שאינם בעלי הפלוגתא, ולגביהם קיים תנאי שיש ללכת הרוב למעט בשעת הדחק, אבל בעלי הפלוגתא עצמם והעומדים בשיטתם לאיסורא, כיצד יוכלו לעשות שקר בנפשם ולסמוך על שיטה שהם מתנגדים לה ?

ובדוחק היה מקום לומר שההיתר הוא גם לבעלי הפלוגתא עצמם, שכיון שהחולק עליהם הוא 'בר סמכא' יכולים הם לכפוף דעתם אליו בשעת

הדחק¹⁹, וצ"ע.

ונראה שהחת"ס בחידושי לנדה דף ט: חולק:

¹⁹ במקרה של בית דין – ברור שעל אדם לכפוף עצמו להוראתו גם נגד שיטתו שלו וכדין זקן ממרא וכדינו של ר' יהושע ורבן גמליאל.

ומצאנו דין של "כבר הורה זקן". נאמר בגמ' בשבת נא. – שרבי הורה לאסור להטמין את הצונן אבל אחר ששמע שר' יוסי התיר חזר בו ואמר: "כבר הורה זקן" (ועי"ש ברש"י ותוס' מי גדול ממי). ובהערות הגרי"ש אלישיב שם תמה והרי מצאנו שר"ע חלק על ר"א רבו ולא אמר כבר הורה זקן ומוכח ש"אסור לומר כן". וביאר שכיון שברור שמצד הדין מותר להטמין צונן, והשאלה היא האם לגזור גזירה חדשה, לכן ביטל דעתו. ובאיילת השחר שם כתב: "דבדבר שאינו ברור לאוסר לגמרי לאיסור, אפשר לסמוך על הוראת זקן".

ובספר לתורה והוראה (ספר זכרון למרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל), כתב הרב מרדכי טנדלר בשם סבו הגר"מ פיינשטיין זצ"ל: "אם מותר להחכם הקטן שבעצמו סובר להחמיר להגיד שכבר הורה זקן ומבטל דעתו לדעת הגדול שהקיל, דאם הקטן נחשב כהגיע להורות ולחלוק, היש לו הבחירה לפעמים לחלוק ולפעמים לבטל דעתו? והנה בטח אין חיוב על כל בעל הוראה לעיין ולחקור ולהכריע בכל שאלה אם רוצה לשאול מגדול יותר או אפילו מחכם שקטן ממנו ולקבל הוראתו יכול... לעיל, רק יהיה חל התשובה שמקבל לעובדא הפרטי אינו הראה (הוראה) לחלוטין בשבילו מאחר שביטל דעתו להורות בעצמו. ובמקרה שכן הורה הוראה לעצמו וממש סובר אחרת מהגדול עדיין יכול לבטל דעתו בטענה שפלוני יותר גדול ומחמת זה אינו מוכן לחלוק עליו. דעצם מה שמוכן כך לחשוב מראה שהכרעתו לא היה אצלו בדרך לחלוטין ובירור. שהרי בטח יש לקטן להיות נשפע מדעת הגדול, ורק יש לקטן לחלוק כשברור לו שהגדול טעה או כשחושב שפלוני באמת אינו יותר גדול ממנו, ויש המון סיפורים מאין שנהגו חכמים זה לזה שנראה אמיתות הסברה זה. וזה יסוד גדול, שכנראה יש אלו שפשוט לא יודעים ומבינים אותו". כלומר, עצם ביטול דעתו לגדול ממנו – מוכיחה שאינו בטוח לגמרי בהוראתו.

ובשו"ת משנה שכיר חלק או"ח סימן של"ה מחלק בין הוראה לעצמו להוראה לאחרים: "מכל זה הייתי דן להתיר אף ליחיד להפסיק בקריאת המגילה ולילך לקדש את הלבנה ואח"כ יקרא המגילה לעצמו ביחיד, כן נראה לי, אבל מה אעשה שרבותי הנ"ל לא פסקו כן, ובודאי אני מבטל דעתי מפני דעתם לפסוק כן להלכה ולמעשה, אבל לא אכחד תחת לשוני מלהגיד שאלמלי בא מעשה כזו לידי לא ידעתי אם הי' כח בידי להתאפק מלעבור על דברי רבותינו הנ"ל ולעשות כדעתי וכמו שפסקתי וכמו שהעליתי פה, אם שלאחרים בודאי לא הייתי פוסק כן נגד דבריהם, אבל לי לעצמי לא ידעתי אם לא הייתי עושה כמו שאמרתי. ונראה לי שאחר כונת הלב הדברים אמורים שמי שמרגיש בנפשו שאם יעבור עליו החרדש בלי קידוש הלבנה מאד יכאב עליו נפשו, שריא לי' להתיר לעצמו ולעשות כדבריי ומטעם שאמרתי, אבל מי שלא ירגיש בנפשו צער וכאב לב משום זה לא יפירוש עצמו מן הצבור". וע"ע הקדמת האג"מ או"ח חלק א'.

והרמב"ם בפרק י' מהלכות שמיטה ויובל חישבן את חשבון שנות השמיטה והיובל, אבל כתב (הלכה ה'י') שיטת הגאונים שונה ולכן: "ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין לענין מעשרות ושביעית ושמיטת כספים והקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות". וביטל דעתו מפני "הקבלה והמעשה". וכתב בשיעורים אבא מרי, בפרק שני סוגי מסורת אות ה': "לאור דברינו, נמצא כי אף על פי שבי"ד קטן יכול לחלוק על ב"ד גדול בנוגע לסברא והכרעה שכלית, מפני שמחלוקת היא גופה של תורה ואמרינן אלו ואלו דברי אלקים חיים, מ"מ כל זה מוגבל רק להכרעה שכלית על - ידי לימוד וסברא, אך אשר להכרעה על פי מעשה ומנהג הנפוץ בכל ישראל, אין מחלוקת חלה ותופסת כלל. במקרה זה, המסורה הופכת מסורה של מעשה שאין אפשרות לחלוק עליה כמו בהלכה למשה מסיני או בפירושים המקובלים ממש".

ודוחק לומר דמעיקרא הכי התנו במעל"ע שבנדה להתיר בשעת הדחק כדאשכחן נמי בפי' הערל גבי חטאת טמאות בטהורות להפסד מרובה דלא לישתמיט לאשמעינן בשום דוכתא דבר זה.

שמה הוצרך להן שעה/ מזכירין דברי היחיד

ה. תוספתא, עדויות פרק א' הלכה ב':

לעולם הלכה כדברי המרובין. לא הוזכרו דברי היחיד בין המרובין אלא שמה הוצרך להן שעה ויסמכו עליהן. וחכמים אומרים לא הוזכרו דברי יחיד בין המרובין אלא מתוך שזה אומר טהור וזה אומר טמא כדברי ר' אליעזר - יאמרו לו כדברי ר' אליעזר שמעת.

בפשטות "הוצרך להן שעה" היינו שעת הדחק. ונמצא שמחלוקת היא האם בשעת הדחק ניתן לסמוך על דברי היחיד (לת"ק מותר לחכמים אסור). ובמשנה בעדויות פרק א' משנה ה' שנינו:

ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין ? שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו.

במשנה לא נאמר שמדובר בשעת הדחק ובמשנה מדובר על בית דין ואילו בתוספתא לא הוזכר בית דין בדוקא, אמנם הראב"ד בפירושו למשנה בפירושו הראשון מחבר בין דברי המשנה לדברי התוספתא:

ולשון התוספתא תצטרך עליהם שעה ויסמכו עליהם. דומה לזה הלשון שאין ב"ד אחרון יכול לסמוך על דברי היחיד אלא בשעת הדחק.

שאין ב"ד יכול לבטל וכו' כלומר ופירוש בשעת הדחק נמי אלמלא שימצאו דברי היחיד הראשון שהיה חולק עמהם לא היה האחרון רשאי להתיר מה שאסרו הראשונים לפי שאין ב"ד יכול לבטל כלל דברי ב"ד חבירו וכו'.²⁰

ובתוספתא מחלוקת בהיתר זה ואילו במשנה נאמרו הדברים ללא חולק. ובדקדוק הדברים היה מקום לחלק ולומר שדברי המשנה לא נאמרו בשעת הדחק אלא במקרה בו בית הדין האחרון דן בענין ונראה לו כשיטת היחיד ולולי שהיתה שיטת יחיד לא היה יכול לחלוק על בית הדין שלפניו שהוא גדול ממנו בחכמה ובמניין. אבל לפי התוספתא לא מדובר בעיין 'למדני' בסוגיא אלא צורך שעה – ועל כך ההיתר (ועיין בפירושו הנוסף של הראב"ד על המשנה ובמפרשי המשנה שם).

ולדברינו, בשעה ש"הוצרך להן השעה", סומכים על דעת היחיד אף אם לא מעיינים ומסיקים כשיטתו בהבנת הסוגיא, אלא סומכים עליה כפי שהיא (בניגוד למקרה של המשנה). אולם יש לעיין (כנ"ל) האם רק מי שאין לו הכרעה בדבר יכול לסמוך על דעת היחיד או אפילו הרבים או מי ששוכנע מסברתם יכול לסמוך על היחיד, וצ"ע.²¹

כשהדיין סובר כנגד הרבים / יודע להכריע כיחיד

ו. כפות תמרים מסכת סוכה דף לד: (אחר הבאת תשובת הרשב"א לעיל אות

²⁰ ובמשך דבריו מציין לפירוש אחר, ואף מקשה על הפירוש שבפנינו, אולם בחסדי דוד על התוספתא יישב את קושייתו, ע"ש. וכתב בחסדי דוד שם: "ומ"ש אלא שמה הוצרך להן שעה נראה דהיינו פי' דמתני' דתנן שאם יראה ב"ד את דברי היחיד יסמוך עליו. ואשמעינן הכא דלאו למימריה שיסמוך עליו לגמרי לקבוע הלכה כמותו ולעקור דברי הרבים אלא כי ההיא דאמרין כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק. וכעין זה פי' הראב"ד ז"ל בחד פי'. ומ"ש שם כי טעם האמור בתוס' הוא טעם בפ"ע. אבל הלשון ויסמכו מורה טפי שהכל טעם וענין אחד".

²¹ ועיין הערה בקונטרס "יודע האמת ואינו יכול להוכיחה" (ועד טוב), הערה 1.

א'':

ונראה דלא אמרו כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק אלא כשהב"ד שבא לידו מעשה²² אין דעתו מכרעת לאחד מן הצדדין ורואה מחלוקת מב"ד שקדמו יכול הב"ד האחרון לסמוך על היחיד בשעת הדחק.

אבל אם הב"ד אחרון דעתו מכרעת כסברת הרבים ולא ס"ל כלל כסברת היחיד לא יוכל לסמוך ע"ד היחיד כיון דלא ס"ל כוותיה והכא נמי פרכי התוס' (סוכה לד: "ד"ה ולדרוש") דמאי פריך לדרוש כר"ע הא לא ס"ל כר"ע אלא כר"ט וכיון דלא ס"ל כר"ע אפילו בשעת הדחק אינו יכול לסמוך עליו²³.

ויש לעיין האם כדי לסמוך על היחיד יש הכרח שסברת הפוסק הינה כיחיד או די בכך שיש לו ספק כמי הלכה ואז יכול הוא לסמוך על היחיד שהרי כתב שאם "הב"ד אחרון דעתו מכרעת כסברת הרבים ולא ס"ל כלל כסברת היחיד לא יוכל לסמוך ע"ד היחיד כיון דלא ס"ל כוותיה". ומתחילת דבריו משמע שאם סובר כרבים אינו יכול להכריע כיחיד, ומשמע שאם אינו יודע כמי להכריע יכול להכריע כיחיד בשעת הדחק. אבל בסיום דבריו נראה שעליו להשתכנע מדעת היחיד, וצ"ע.

²² האם דוקא בית דין, או גם חכם יחיד שבאטה לפניו שאלה בהלכות איסור והיתר. ועיין אות א' בסוגיות הגמ', ושם לא היה מדובר דוקא בבית דין.

²³ השד"ח, בקוטרס הכללים מערכת כ' כלל קי"ג הביא את דברי הכפות תמרים וכתב שמדברי הנו"ב לא משמע כן. ויתכן שכוונתו לאמור בשו"ת נודע ביהודהמהדורא תניינא, או"ח סימן ל"ג (בדין כתב של נכרים האם איסור כתיבה בו הינו איסור תורה): "ועכ"פ האור זרוע הוא יחיד בדעה זו ולא מצינו לו חבר ואפי' אם נימא כדאי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק אכתי אטו אמירה לנכרי לעשות דבר שהוא משום שבות מלתא זוטרתא היא ובפרט אם האמירה תהיה בשבת ועיין במשנה למלך פ"ו מהל' שבת הל' ט' וכן בכל היתרים שבס"ס רמ"ד בקבלת מכס ובעשיית מטבע שהתירו משום פסידא ששם האמירה קודם שבת ובקיבולת אבל זה הנדון של הגביר צריך להיות האמירה בשבת וגם לא שייך כאן קיבולת". ושם בתשובה הנו"ב חולק מכל וכל על האו"ז ומוכיח של כדבריו, ומשמע שלמרות שחולק מעלה את האפשרות לסמוך עליו בשעת הדחק.

ז. שו"ת הרד"ך בית גי²⁴:

²⁵ומהאי טעמא אלמלא מסתפינא מחבריא²⁶ אמינא דדוקא באמוראים שהיה כח בדיהם לפסוק כיחיד אף על גב דרבים פליגי עליה אם סברתו נוטה כדברי היחיד, או מאן דגמיר וסביר וידע להכריע כדברי הפוסק היחיד מתוך הגמרא בראיות ברורות ונכוחות שהלכה כמותו בשעת הדחק.

אבל אנן יתמי דיתמי שאין כח בידינו לפסוק כיחיד, פשיטא שאין לנו לומר כדי היא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק אפילו במילי דרבנן אלא אם כן גמיר וסביר וידע להכריע כדבריו בראיות ברורות ונכוחות או שכבר נהגו כדברי היחיד...

כלומר, האפשרות להכריע כיחיד בשעת הדחק מחייבת שהפוסק שוכנע שכך נכון, ולולי זאת אי אפשר לסמוך על היחיד. אמנם נראה מדבריו שכיום אין מי שנמצא בדרגה זו²⁷.

ח. שו"ת משיב דבר חלק ד' סימן ע"ה:

²⁴ הו"ד בקהלת יעקב, תוספת דרבנן, מערכת ש' אות רצ"ג. וציין שם לעוד.
²⁵ תחילת דבריו שם: "דדוקא היכא דלא אתמר הלכתא כמאן דמחמיר בהדיא אלא דרבים פליגי על המיקל יש לנו לומר דאף על גב דרבים פליגי על המיקל כדי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק אבל היכא דאיתמר הלכתא בהדיא לא ומהאי טעמא..."

²⁶ משמע שחבריו חולקים עליו בענין זה, ועי"ש בהמשך דבריו.
²⁷ מפסקי הגרז"ע (כת"י): "אדם אינו יכול לחלוק על הגמרא כיון שקיבלוה כל ישראל וחכמי ישראל, ולחלוק על הגמ' הרי זו כמחלוקת על בית דין הגדול. אבל, אדם שהוא בר הכי אכן יכול להתווכח עם ראשונים כמו השאגת אריה, כיון שהכלל הוא שהלכה ככתראי. אולם ודאי זו שטות לומר שכיום יש מי שיכול לחלוק על הגרע"א או החת"ס וכדו'. והרא"ש בסנהדרין חולק עם הראב"ד האם ניתן לחלוק עם הגאונים, וכן רש"י חולק על בעל הלכות גדולות. ואדם שבירר סוגיא מסויימת לעומקה עדין אינו יכול לחלוק, כיון שיש ללמוד סוגיות נוספות כדי ללמוד את דרך הגמ'. והגר"ז פירש מה שאמרו בגמ' מאחר שאתה בקי בחדרי תורה, למה אתה לא דן ק"ו, משום שאינו בקי בחדרי תורה יש לחשוש שמא יש פירכא על הק"ו ממקום אחר.

מעשה שנפלה אשה ליבם מומר והוא אלם שאין לה תקנה לא ביבום ולא בחליצה. והנה ידוע הוראת הרבה גאוני קדמאי דמומר אינו זוקק ליבום, ופוסקים ראשונים חולקים ע"ז, ובהגיע לידי מעשה של שעת הדחק לפני גאוני בתראי, אף על גב שהיה מקום לומר כדאי המה גאוני קדמאי לסמוך עליהם בשעת הדחק, והרי בדיעבד אם לא ידעה ונשאת דעת הר"י מינץ דלא תצא משום דסמכין על הוראת גאוני קדמאי, וא"כ היה הדעת נותן דה"ה בשעת הדחק כדיעבד דמי וכדאיתא ביבמות (ל"ז) כיון דלא אפשר עבדין כרבנן אף על גב דהלכה כרשב"ג.

ומכ"מ חסמו גאוני בתראי את הדרך ולא הקילו בשום אופן זקוקה למומר לשוק, וע"כ הוא משום שטעמם ונימוקם של הגאונים שהתירו נעלם מהם. וכ"ז שדעתם נפלאו ממנו א"א לפסוק כמותם וכדאיתא בב"ב (ק"ל) א"ל רבא לר"פ ור"ה בריה דרב יהושע כי אתי פסקא דדינא לקמייכו וחזיתו ב"י פירכא כו' לאחר מיתה לא מיקרע תקרעני ומיגמר נמי לא תגמרו מינה כו' ומש"ה בדיעבד שכבר נשאת אין לנו כח להוציאה דהיינו קריעת פסקן של גאוני קדמאי, אבל לכתחלה אפילו בשעת הדחק א"א להורות היתר שאין לדיין אלא מה שענינו ראות²⁸.

²⁸ גמ' עירובין יג: "אמר רבי אחא בר חנינא: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו - שלא יכלו חביריו לעמוד על סוף דעתו. שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים". כלומר כיון שא"א לעמוד על סברותיו, אין לפסוק הלכה כונתו, ונראה שמכאן ראה לדברי הנצי"ב, אולם יתכן שכל זה בשעת המחלוקת, אבל לאחר שבעלי המחלוקת הבינו זה את זה, יכולים אנו לסמוך על היחיד - וסובר הנצי"ב שא"א כל עוד לא מבינים את טעמו.

ובגמ' במנחות דף ד: "מה לי א"ר שמעון? טעמא דר' שמעון משום מחשבה דמינכרא לא פסלה, והא מחשבה דמינכרא הוא, או דילמא טעמא דר"ש משום דכתיב: וזאת תורת המנחה וזבח לא כתיב? אמר ליה: כלום הגענו לסוף דעתו של ר"ש?".

וכתב בשו"ת אג"מ יו"ד חלק ד' סימן ל"ח: "וכעין ראה הוא מגיטין דף ס"ז ע"א, דאמר שמואל אמר רבי הלכה כרבי יוסי דאמר מילי לא מימסרן לשליח אמר לפניו ר"ש ברבי מאחר שר"מ וחנינא איש אונן חולקין על רבי יוסי מה ראה רבי לומר הלכה כר' יוסי אמר לו שתוק בני שתוק לא ראית את ר' יוסי אילמלי ראיתו נמוקן עמו, ופרש"י נמוקן עמו - פירושו עמו לתת טעם לכל דבריו שהיה מיישב את דבריו. הרי מפורש דגם לעניין לפסוק הלכה כשהתנאים חלוקים בדינא אינו תלוי בגדלותם, אלא תלוי בהטעם שנותן לדבריו... צריך לומר כוונת רש"י שטעם ר' יוסי היה מובן לחכמים ביותר, ולכן

כלומר, אין לסמוך בשעת הדחק על 'גאוני קדמאי' כיון שלא נודעה לנו סברתם, כלומר כדי לסמוך בשעת הדחק – יש צורך שתובן הסברה.²⁹

וכתב בקונטרס פרי עץ הגן (הרב שטיינמן זצ"ל) לגדה דף ו: אות רסז:

כשהולכין אחר הרוב אין צריך להבין את סברתם דכיון שרבים ס"ל הכי הלכה כמותן וצריך לעשות כן.

יהיו רוב החכמים מסכימים לו בשביל זה. וטעם רבי מאיר, הא איתא בעירובין דף י"ג ע"ב דאף שמצד גדלותו של רבי מאיר היה לחכמים לקבוע הלכה כר"מ, אבל לא קבעו כמותו מפני שלא יכלו חכמים לעמוד על סוף דעתו. ונמצא שנשארה מסקנתו של ר"מ לדינא לחכמים בלא טעם, שלכן לא החשיבו חכמים דבריו לטעם לפסק הלכה...

חזינן שהטעמים הוא עיקר לפסקי הלכות. ולכן גם אחר חתימת הגמרא שלא שייך לנו לומר טעמים בדויים מלבנו כנגד טעמי הגמרא אלא להבין טעמי הגמרא, הרי צריכין אנו להבין בדעתנו מה שמבואר בגמרא, שתלוי הרבה באיזה דרך נפרש הגמרא. שטעם זה איכא מחלוקת הרבה בכמה דינים בין הפוסקים הראשונים... ובפוסקים האחרונים... וא"כ צריך גדולי תורה לברר שאלה חדשה. ולא רק חדשה ממש, אלא כל שלא נתפרסמו ע"ז פסק דין שהיא כחדשה, צריכה עיון גדול ובהבנה גדולה. ויש ממילא לגדול המשיב לחוש לשמא נתבאר כבר ע"י איזה גדול, או שיתבאר בעתיד, להיפוך מכפי שהחליט הוא הדין. ואף שרשאי עתה להורות כמו שסובר הוא, ואף אם אחר איזה זמן יחלוק עליו איזה גדול הרי כפי שסובר עתה ברור אצלו הדין ומחוייב להורות כפי שנראה לו לדינא, מ"מ לא שייך שיכתוב בספר דין מוחלט כמו שפסק, בקיצור בלא הטעמים והמקורות. ולכן אף שעצם כתבי מכתב זו היה זה על מה שאני רוצה שידפיסו רק פסקי הדינים של האגרות שלי, הזכרתי שגם ליכא כלל בזמננו מי שיכול לומר ולהדפיס פסקי דינים חדשים שלא הוזכרו בפירוש בש"ע בלא באור ומקורות".

וכתב שם: "ואף שידעתי שיהיו מי שלא יעיניו כלל, ויסמכו על הוראתי במסקנת התשובה לבד, הא היה בידו לעיין. וכשלא היה לו פנאי, רשאי לסמוך לפי שעה כשהוא טרוד ואח"כ יעיין. ואם לא יהיה נראה לו יחזור בו, וידון באותו העובדא כדין טעה בהוראתו. כי הא שייך שיסמוך על הרוב שודאי הם נכונים בשעת הדחק ולעיין אח"כ, מאחר דבידו לעיין מותר לסמוך ביתמים על ההוראה שבספר, ואין זו קבלת הוראה ממש, מאחר שנמצא הספר אצלו, ולבד זה אין לי אחריות על זה. אבל כשסומך על מסקנת הפוסקים שלי בתשובתי שנדפסו, שנמצא שאני הוא הפוסק בזה, מסופקני אם יש זה בכוחי. דהא סתם רשות להוראה הוא רק להעובדות שבאו לידי, ולא על עובדות - אף כאלו - שאירע במקומות אחרים, אף שהיה זה באותו זמן ממש. ורשאי חכם אחר להורות שלא כמותי אם סובר כן בטעם נכון לדעתו, כחכם שאסר שאין חכם אחר רשאי להתיר, אבל רשאי להתיר בעובדא אחרת כדאיתא בשו"ע יו"ד סימן רמ"ב סעיף ל"ו בהגה".

²⁹ עיין בספר נתיבות הוראה סימן ל"ט אות ז' בשם חידושים וביאורים נטה ט: ועבודה זרה ז. מעין הרברים, עיי"ש בהרחבה.

אמנם כשיש סברא כהיחיד יכולין לפסוק כהיחיד דכדאמרינן בעדויות פרק א' משנה ה', למה מזכירין דברי היחיד בין המורבין, שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו.

וא"כ י"ל דכשהיה פסק הלכה אין יכול לפסוק כהיחיד אף כשמסתבר ליה טעמיה, אבל כשלא איתמר הילכתא ומסתבר ליה טעמיה דהיחיד אז יכול לפסוק כהיחיד דמסתבר ליה טעמא³⁰...

ט. אמנם, בפשט סוגיית הגמ' לא הוזכרה ההסתייגות שהפוסק סומך על דעת היחיד וסובר כשיטתו (וגם לא בתשובת הרשב"א לעיל אות א'). ונוכל להציע, שהיכולת להסתמך בשעת הדחק על יחיד גם אם הפוסק אינו יודע את טעמו, נובעת מכך שהפוסק לא מחשיב עצמו כמי שיכול לעמוד על טעמים של גדולים ממנו. יתר על כך, גם כאשר הוא סובר כדעת המורבים, הוא לא מעלה על דעתו שאכן ירד לסוף דעתם, ולעולם הוא נסמך על הגדולים ממנו, ואין סברתו מכרעת, וצ"ע.

י. רובא דעלמא כולל ת"ח אינם מחשיבים עצמם כברי הכי להכריע בין גדולי עולם, וכאשר בא מעשה לפניהם, האם יכולים להקל כיחיד בעת הדחק? ובפשטות, אם קיימת דרישה שהם יסכימו עם היחיד מסברתם, אין הם יכולים להקל, אבל אם הדרישה היא שלא יסברו מסברתם כמורבים, יכולים הם לסמוך על היחיד שהרי אין הם מחשיבים את סברתם שמקבלת את דברי המורבים כסברא מכרעת, וצ"ע.

מדוע ניתן להקל בשעת הדחק

יא. יש לעיין מה הוא יסוד ההיתר להקל בשעת הדחק, ואפילו אם נאמר

³⁰ וע"ע תוס' חכמי אנגליה נדה ו: ויל"ע האם נוכל להסיק מדבריהם כשיטה זו.

שהאדם שבאה לפניו השאלה עתה סובר לעצמו כדעת היחיד, סו"ס אילו לא היתה זו שעת הדחק, לא היה יכול לסמוך על שיטתו. ומדוע שעת הדחק תאפשר לו לנהוג כשיטתו, ולכאורה לא גרע מכך שאדם צריך להוציא מממונו לקיום מ"ע ולא לעבור על מצוות לא תעשה. והרשב"א בתשובה (לעיל אות א') כתב שניתן להקל בהפסד מרובה - ומה הטעם ?

יב. נראה שיסוד ההיתר הינו בכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל"³¹. ולמדו חכמים שניתן להחיל כלל זה בשעת הדחק כנידון שלפנינו³². וכפי שמצאנו בספר הישר (חלק התשובות) סימן מ"ב:

שאלה ותשובה: נשאל לרבינו תם מקרה היא ונשאר יין נסך בקנקן מעט וערבתי בחבית שהיה מחזיק יותר מח' מודיאות אם הלכה ומורין כן?

השיב רבינו.... ואף על פי שפסקתי כי סתם יינם בס' ופירשתי בפסק מין במינו שכתבתי לא סמכתי על זה להתיר לא לי ולא לאחרים. אך אם הפסד מרובה יותר מדאי התורה חסה על ממונן של ישראל, ואני לא אחוס ולא אורה בו להתיר !?

ובשו"ת תרומת הדשן סימן ר"ד כתב:

³¹ עיין א"ת כרך י"א בערך "התורה חסה...", ספר יקח מצוות - אין עניות במקום עשירות, פרק א' במקור הדבר והאם הוא מן התורה. ויל"ע האם נוכל להוכיח מן הלשון "התורה חסה..." שמדובר בדין תורה. וכן יש לעיין ביחס בין כלל זה לדין בל תשחית הכללי. וכתב בשו"ת הרמ"ע מפאנו סימן קכ"ט: "וכשאמרנו שהחמיר לעצמו תבא עליו ברכה מכלל שהמורה לאחרים ילמוד מבית הלל שמחמירין לעצמן ומקילין לכל ישראל, אבל במקום הפסד מרובה אפילו לעצמו אין להחמיר שלא לעבור על בל תשחית והתורה חסה על ממונן של ישראל". משמע שגם לעצמו אין להקל מחמת בל תשחית (ולא רק ביחס לממונם של אחרים).

ובגמ' ובפוסקים ציינו לפסוקים בהם מוכח שהתורה חסה על ממונם של ישראל, אולם ברור שפעמים אדם צריך להוציא ממון מרובה לקיום מצוות או לא לעבור על איסורים, כך שאין הכלל של "התורה חסה..." עומד בפני עצמו אלא יש לסייגו למקומות שונים.

³² אבל בקיום מצות עשה ודאית או שלא לעבור על לאו - עליו להוציא ממנו.

אע"כ לא שרינן משום הכי אלא משום הפסד הקילו דהתורה חסה
על ממונם של ישראל.

גבולות ההיתר / בדאורייתא

יג. האם הכלל שכדאי הוא פלוני היחיד לסמוך עליו בשעת הדחק כאשר לא
הוכרעה ההלכה במפורש כדברי המרובים, הינו גם במחלוקת בדין תורה
או רק בדיני דרבנן ?

הש"ך בפלפול בהנהגת הוראות באיסור והיתר (ביו"ד ס"ס סי' רמב) כתב:

עוד נראה מבואר מדברי הב"ח דהא דמתיר הרשב"א בהפסד מרובה
ביחיד נגד רבים היינו אפילו באיסורא דאורייתא... ותימה והרי הא
דיחיד ורבים הלכה כרבים דאורייתא הוא וכמ"ש לעיל והיאך אפשר
לעקור דבר תורה בהפסד מרובה והלא כך הוא גזרת המקום לילך
אחר הרבים ומה בכך שהוא הפסד מרובה ועוד שהרי הורגין נפשות
ומחרימין ומפקירין ומאבדין ביד ע"פ הרוב ועיר הנדחת נדונין ע"פ
הרוב והרי אין לך הפסד מרובה גדול מזה.

ועוד קשה, דהיאך אפשר דהרשב"א בא לומר דאפילו באיסור
דאורייתא דינא הכי והלא ממקום שלמד כן מהך דפ"ק דנדה (דף טו)
דאמר ר' כדאי הוא רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק אינו אלא
דרבנן דגזירות מעת לעת אינו אלא דרבנן³³...

³³ עיין הערות 7-8, ועיין הערה 4 ביחס לזמן בגיטין (ובש"ך לקמן). ועיין ט"ז יו"ד רצ"ג ס"ק ד' לגבי
היתר חדש בזמן הזה במקום שהוא דעת הדחק והש"ך בנקודת הכסף שם חלק עליו – דלא אמרינן
כך בדאורייתא. וכתב שם: "כמו שהוכחתי בש"ך בסימן רמ"ב [פלפול בהנהגת הוראות באיסור והיתר
ד"ה "עוד נראה"] דרוקא בהך דנדה דגזרת מעת לעת היא מדרבנן אמרינן הכי, וכן בגטין דדבר
תורה".

יד. הש"ך מעלה שתי טענות כנגד האפשרות לסמוך על היחיד בשעת הדחק
בדיני דאורייתא:

❖ יחיד ורבים הלכה כרבים, הינו דבר תורה וכיצד ניתן לצאת כנגד כלל
זה.³⁴

❖ המקרים בהם נאמר בגמ' שניתן לסמוך על יחיד בשעת הדחק, הינם
בדינים דרבנן ולא בדיני תורה.

במבוא לספר תורת הארץ אות י,³⁵ דן הראי"ה קוק זצ"ל בשתי טענות אלו
וביחס לטענה הראשונה כתב:

הנה כל עיקר יסודו של הש"ך הוא משום דאזיל לטעמיה..... כיון
דהא דהלכה כרבים הוא מן התורה מקרא ד"אחרי רבים להטות", -
לכן מוקים לה להך כללא למידי דרבנן. אבל אי משום הא לא איריא,
שעיקרא דכללא של "אחרי רבים להטות", שהוא מן התורה, הוא
דוקא בב"ד שיושבים במושב אחד ודנים אלו כנגד אלו, אבל מה שאנו
באים לדון בדור אחר, ע"פ מה שאנו מוצאים מדברי היהידים
והרבים, שנאמרו בדורות שלפנינו, אין זה מה"ת בכלל "אחרי רבים
להטות", - וכבר החליטו חילוק זה הפוסקים, (ועי' קו' הכללים בס'
גט פשוט) - אלא שראוי לנו ללכת אחרי הרבים, דמסתברא דהלכתא
כותיהו, אבל אין זה סברא דאורייתא כלל, לפיכך בשעה"ד שפיר יש
לסמוך על היחיד.³⁶

³⁴ ולכאורה יש להקשות על הש"ך עצמו, שכיון שעל פי דין תורה יש ללכת אחר הרוב, גם
בשעת הדחק בדין דרבנן לא נוכל ללכת אחר היחיד, שהרי העקרון שיש ללכת אחר הרוב מן התורה,
יהיה תקף גם בדין דרבנן ? ותלוי גם בדיון האם איסור לפנ"ע בעבירה דרבן הינו מה"ת, ואכמ"ל.

³⁵ צוויין בקצרה בא"ת ערך הלכה עמ' 268.

³⁶ עיין גט פשוט, כללים כלל א'. ויל"ע שלכאורה אם במקום בו לא נחלקו זה עם זה באותו מעמד
לא נאמר הדין שיש ללכת אחר הרוב, הרי שלפנינו ספיקא דאורייתא, שאין בו את האפשרות לסמוך

ולגבי הטענה השניה ביאר:

ואין לדחות במה שדחה הש"ך סברת הב"ח, מהא דאמר רבי: "כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק", (נדה ט' ב'), דהתם מידי דרבנן הוי, שכן גם עיקר סמיכתנו על הרבים במקום היחיד, שלא נחלקו במעמד אחד, ג"כ הוי מידי דרבנן.

גם מדסתם רבי ולא פירש "כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד מדבריהם", משמע שהיא מדה כוללת...³⁷.

על הרוב, וא"כ במקרה זה לעולם יש ללכת אחר המחמיר אפילו אם הוא יחיד ? ובודאי אם הרוב מחירים והיחיד מיקל שלא נוכל ללכת אחריו בשעת הדחק ? ונראה לישב על פי דברי הגט פשוט הנ"ל שכתב: "...אין הדבר ברור לומר בכה"ג דמדאורייתא אזלינן בתר רובא כיון שלא עמדו למנין, ולא נשאו ונתנו ביחד פנים אל פנים ופה אל פה. דאנא אמינא אלו היו נושאים ונותנים ביחד מכח הפלפול והויכוח אפשר דהמרוכבים היו מודים לדברי היחידים". כלומר, הרוב עצמו אינו מוצק כל כך, שמא היו מודים לדברי היחיד, ולכן אין הכרח ללכת אחריו, ושעת הדחק בכוחה להכריע לסמוך על היחיד, ועדיין צ"ע.

³⁷ עי"ש עוד.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב – חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.
- ❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.
- ❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.
- ❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.
- ❖ כדי דיבור – אייר תשע"ח.
- ❖ חכמה ואינה מלאכה – סיון תשע"ח.
- ❖ אדם בהול – תמוז תשע"ח.
- ❖ לכשיטמא יטהר – אלול תשע"ח.
- ❖ דתתי דסתרי – חשון תשע"ט.
- ❖ תדיר ושאינו תדיר – כסלו תשע"ט.
- ❖ אין אדם שמים עצמו רשע – שבט תשע"ט.
- ❖ אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת – אדר א' תשע"ט.
- ❖ פרהסיא – אדר ב' / ניסן תשע"ט.
- ❖ התחלה בזמן האסור וסיום בזמן המותר – אייר תשע"ט.
- ❖ ויתור משלו עבור פיקוח נפש של חבירו – סיון תשע"ט.
- ❖ לאו המחזק את העשה – אב/אלול תשע"ט.
- ❖ לבוד – אלול תשע"ט.
- ❖ רוב – מרחשון תש"פ.
- ❖ אונס ביום אחרון – כסלו/טבת תש"פ.
- ❖ כלי שני – טבת/שבט תש"פ.
- ❖ מי יפקח את הנפש / שבט תש"פ.
- ❖ אונס ושווג בפיקוח נפש / אדר-ניסן תש"פ.
- ❖ פסול עדות – האם יבוא להעיד ? / סיון תש"פ.
- ❖ פס"ר דלא ניה"ל – דרגת האי
- ❖ נוחות – תמוז תש"פ.
- ❖ גרמא בשבת, הותרה או נאסרה – אלול תש"פ / תשרי תשפ"א.
- ❖ מיעוט המצוי – חשון תשפ"א / כסלו תשפ"א.
- ❖ העין יכולה לראות – טבת תשפ"א.
- ❖ אין המחשבה הולכת אלא אחר העובד – שבט תשפ"א.
- ❖ אם רצה להקריב מקריב – אדר תשפ"א.
- ❖ דרך המלאכה על פי שעתה ומקומה – ניסן תשפ"א.
- ❖ תוקפו של חיוב שבטלה – סיון תשפ"א.
- ❖ טומאת התהום – תמוז תשפ"א.
- ❖ מעשה שבת שהתבטל – אב תשפ"א.
- ❖ ספיקא דרבנן – אלול תשפ"א/תשרי תשפ"ב.
- ❖ כפיה במצוות – מרחשון תשפ"ב.
- ❖ טעות בשיקול הדעת – כסלו תשפ"ב.
- ❖ דבר התמוה לרבים – טבת תשפ"ב.
- ❖ עם הארץ – אדר א' תשפ"ב.
- ❖ שליח ציבור מרוצה לעם – אדר ב' תשפ"ב.
- ❖ נכנס לספק ולא נכשל – אייר תשפ"ב.
- ❖ מעשה חול (עובדין דחול) – אב תשפ"ב.
- ❖ מלאכה שהיתה נעשה בלעדיו – חשון תשפ"ג.
- ❖ גרמא, אמירה לנכרי, שינוי, שנים שעשאוה – סדרי עדיפות – טבת תשפ"ג.
- ❖ אומדנא שלמפרע תחיל איסור – שבט תשפ"ג.
- ❖ שבות דשבות – אדר תשפ"ג.
- ❖ אמירת תהילים לרפואה – ניסן תשפ"ג.
- ❖ חזרה לקדמותו – אותו דבר או דבר חדש ? – אדר א' תשפ"ד.
- ❖ קיום מצוה בספק שישאר גם אחר קיום המצוה – אדר ב' תשפ"ד.
- ❖ הפרשת תרומ"מ כשאין כוונתו לאכול – תמוז תשפ"ד.
- ❖ מעשה שבת כשהיה יכול לעשות אותו מעשה בדרך היתר – אלול תשפ"ד.